t. LXXIII • nr 9/2020 (867) • DOI 10.33226/0137-5490.2020.9.7

GLOSY

Dr hab. Przemysław Drapała, prof. ALK

Akademia Leona Koźmińskiego w Warszawie
ORCID: 0000-0001-8093-2083
e-mail: pdrapala@kozminski.edu.pl

Kryteria oceny ważności kary umownej określonej za pomocą mierników wartości innych niż oznaczona suma — glosa do wyroku Sądu Najwyższego z 3.10.2019 r. (I CSK 280/18)

Criteria for assessing the validity of the contractual penalty determined using measures of value other than the specified sum — Commentary on the judgement of the Supreme Court dated 3 October 2019 (I CSK 280/18)

Streszczenie

Glosa dotyczy istotnego wyroku Sądu Najwyższego, określającego kryteria oceny ważności kar umownych, których wysokość została wyrażona za pomocą mierników wartości innych niż oznaczona suma. Poglądy SN zarówno co do określenia wspomnianych kryteriów, jak i niedopuszczalności zastrzegania w polskim systemie prawnym kar umownych w postaci niepieniężnej, zasługują na pełną aprobatę. W glosie przedstawiono dodatkową argumentację wynikającą z wykładni funkcjonalnej, systemowej i prawnoporównawczej, przemawiającą za zapatrywaniami wyrażonymi przez SN oraz wpływ komentowanego wyroku na praktykę kontraktową.

Słowa kluczowe: kara umowna, oznaczona suma kary, kara pieniężna

Abstract

The commentary concerns a significant judgment of the Supreme Court, which specifies the criteria for assessing the validity of the contractual penalties, the amount of which has been expressed using measures of value other than the specified sum. The views of the Supreme Court both as regards the definition of the aforementioned criteria and the inadmissibility of reserving contractual penalties in a non-pecuniary form in the Polish legal system deserve full approval. The commentary presents additional argumentation resulting from the functional, systemic and comparative interpretation of law supporting the views expressed by the Supreme Court as well as the impact of the commented judgment on contractual practice.

Key words: contractual penalty, specified sum of contractual penalty, penalty in pecuniary form

JEL: K22

Teza wyroku Sądu Najwyższego z 3.10.2019 r. (I CSK 280/18)

W orzeczeniu z 3.10.2019 r., I CSK 280/18, Sąd Najwyższy stwierdził: „Strony, które nie ustalą w umowie wprost kwoty kary umownej, powinny wprowadzić taki miernik jej wyliczenia, aby chodziło o dokonanie w przyszłości (gdy zajdą przesłanki naliczenia tej kary) działania o charakterze wyłącznie arytmetycznym, bez konieczności ustalenia podstawy, od której będzie uzależniona wysokość kary umownej. W przeciwnym razie postanowienie umowne będzie nieważne jako sprzeczne z art. 483 § 1 k.c.”.

Uwagi wstępne

Wyrok ten dotyczy istotnego problemu kryteriów oceny ważności kar umownych, których wysokość została wyrażona za pomocą mierników wartości innych niż oznaczona suma. Kwestia ta zyskuje na znaczeniu, zważywszy, iż w praktyce dla określenia wysokości kary umownej strony coraz częściej odwołują się właśnie do tego rodzaju mierników wartości. Pojawia się wówczas konieczność przesądzenia, czy dane zastrzeżenie kary umownej spełnia wymóg ustalenia kary „w określonej sumie" (art. 483 § 1 k.c.). Jest to kolejny judykat, w którym Sąd Najwyższy stara się sprecyzować kryteria prawidłowego określenia wysokości kary umownej w takich przypadkach (por. wyrok SN z 28.06.2017 r., IV CSK 525/16, niepubl., wyrok SN z 2.06.2016 r., I CSK 506/15, niepubl., wyrok SN z 22.10.2015 r., IV CSK 687/14, niepubl.). Zagadnienie to zostało dostrzeżone także w doktrynie (zob. np. Lackoroński, 2018, s. 1273 i n.). Przed przystąpieniem do analizy poglądu wyrażonego przez SN w głosowanym wyroku, a także powołanej argumentacji prawnej, niezbędne jest krótkie zarysowanie stanu faktycznego leżącego u podstaw sporu.

Pomiędzy powodem (spółką handlową prowadzącą działalność w zakresie pośrednictwa w sprzedaży usług finansowych innych podmiotów) a pozwaną (osobą fizyczną) została zawarta umowa o świadczenie usług doradcy finansowego (art. 750 k.c.). Do zadań doradcy należało między innymi oferowanie klientom zawarcia umów pożyczki. Pozwana zobowiązała się w trakcie obowiązywania umowy oraz w okresie 12 miesięcy po jej ustaniu nie prowadzić działalności konkurencyjnej ani nie wykonywać czynności pośrednictwa dla podmiotów konkurencyjnych wobec powoda. Na wypadek ewentualnego naruszenia tego zobowiązania została zastrzeżona kara umowna (pkt. 7.2) w wysokości, którą strony określiły jako „równowartość trzykrotności wartości wszystkich zbiórek dokonanych przez doradcę finansowego w trakcie ostatniego kwartału obowiązywania umowy". Z ustaleń faktycznych sądów *meriti* wynika, iż pozwana w trakcie obowiązywania umowy wykonywała usługi pośrednictwa finansowego dla innej spółki będącej konkurentem powoda, oferując m.in. zawieranie umów pożyczki klientom, z którymi utrzymywała kontakty jako doradca powoda. Następnie pozwana wypowiedziała umowę zawartą z powodową spółką. Powód dochodził od niej kary umownej za naruszenie zakazu konkurencji w wysokości 98 938,47 zł stanowiącej trzykrotność kwot zebranych od klientów w ostatnim kwartale obowiązywania umowy. Sąd Okręgowy uznał wspomniane zastrzeżenie kary umownej za skuteczne, a tym samym żądanie pozwu za zasadne, przy czym dokonał miarkowania kwoty kary o mniej więcej 50%. Sąd Apelacyjny oddalił apelację pozwanej. Wśród zarzutów skargi kasacyjnej podniesione zostało m.in. naruszenie art. 483 § 1 k.c. przez uznanie za skuteczne wspomnianego zastrzeżenia kary umownej, mimo iż zawiera ono odwołanie do miernika wartości, który nie jest znany w chwili zawarcia umowy, a tym samym nie jest znana (określona) wysokość zastrzeganej kary. Sąd Najwyższy uwzględnił ten zarzut skargi kasacyjnej i, wydając orzeczenie reformatoryjne, uchylił wyrok sądu II instancji oraz zmienił wyrok sądu I instancji, oddalając powództwo w części, w jakiej na rzecz powoda została zasądzona kara umowna. Sąd Najwyższy zwrócił uwagę, iż aby postanowienie o karze umownej było ważne, powinno zawierać określone elementy przedmiotowo istotne (*essentialia negotii*), do których należy: (1) określenie zobowiązania niepieniężnego, a przynajmniej pojedynczego obowiązku, którego niewykonanie lub nienależyte wykonanie rodzi powinność zapłaty kary, oraz (2) określenie kwoty kary umownej (ustalenie kary umownej „w określonej sumie", art. 483 § 1 k.c.). Zdaniem SN zastrzeżenie kary umownej w stanie faktycznym rozpoznawanej sprawy nie zawierało drugiego elementu, a zatem strony nie określiły skutecznie kary umownej „w oznaczonej sumie", co powodowało nieważność tego postanowienia. Zapatrywanie wyrażone przez SN w komentowanym wyroku zasługuje na aprobatę. Należy zarazem dostrzec szereg dalszych argumentów prawnych rozwijających i uzupełniających kierunek wykładni przedstawiony w tym orzeczeniu.

Kryteria skutecznego zastrzeżenia kary umownej określonej nie w postaci oznaczonej sumy

Dalsze uwagi glosatorskie odnoszą się do dwóch zagadnień zaprezentowanych przez Sąd Najwyższy, mających, jak się wydaje, uniwersalne znaczenie wykładni przepisów o karze umownej. Pierwszym jest określenie kryteriów, po spełnieniu których należy uznać, że kara umowna zastrzeżona nie w postaci oznaczonej kwoty, ale poprzez zastosowanie innego miernika wartości, spełnia przesłankę ustalenia kary „w określonej sumie" (art. 483 § 1 k.c.). Jest to, jak trafnie zauważył SN, element przedmiotowo istotny zastrzeżenia kary, a zatem przesłanka decydująca o jej ważności (art. 58 § 3 k.c.). Drugim, jest wyrażony przez SN pogląd, iż kara umowna może być wyrażona wyłącznie w pieniądzu, a więc nie stanowi kary umownej zobowiązanie inne niż pieniężne, nawet jeżeli miałoby zostać spełnione przez dłużnika w razie niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania. W doktrynie prezentowane są (nieliczne) zapatrywania przeciwne temu stanowisku.

Odnosząc się do pierwszego zagadnienia, należy zauważyć, że w uzasadnieniu komentowanego wyroku Sąd Najwyższy sformułował dwa kryteria pozwalające rozstrzygnąć, czy kara umowna wyrażona nie w postaci kwoty, ale przez zastosowanie innego miernika wartości spełnia przesłankę ustalenia kary „w określonej sumie" (art. 483 § 1 k.c.).

Po pierwsze, kwota kary wyrażonej poprzez zastosowanie innego miernika wartości powinna być możliwa do wyliczenia („określenia sumy") w chwili zastrzeżenia kary (zawarcia umowy), nie zaś dopiero w chwili wystąpienia niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania niepieniężnego, z którym powiązana jest kara (tzw. zapadnięcia kary). Sąd Najwyższy w komentowanym wyroku ujął to następująco: „kara umowna powinna być możliwa do wyliczenia już w momencie zawarcia umowy, a jej wysokość nie powinna wymagać dowodzenia". Wyróżnienie takiego kryterium zasługuje

na pełną aprobatę. Wpływa ono zarazem na określenie cech mierników, na podstawie których ustalana jest wysokość kary. Skoro kara powinna być możliwa do wyliczenia w chwili zawarcia umowy, to również mierniki wartości powinny zostać tak dobrane, aby umożliwiały wyliczenie wartości kary w tej właśnie chwili. Uzupełniając argumentację SN, należy zauważyć, iż wprowadzony przez ustawodawcę wymóg ustalenia kary „w określonej sumie" (art. 483 § 1 k.c.) stanowi element przyjętej w naszym systemie prawnym konstrukcji prawnej kary umownej. Poprzez zastrzeżenie kary umownej strony uzgadniają, iż co do oznaczonej *ex ante* kwoty wierzyciel korzysta z preferencyjnych przesłanek jej dochodzenia od dłużnika jako zryczałtowanego odszkodowania z tytułu naruszenia oznaczonego zobowiązania (istotnie złagodzonych wobec przesłanek odpowiedzialności *ex contractu*, art. 471 k.c.). Charakterystyczny jest tu właśnie wprowadzony przez ustawodawcę wymóg określenia sumy kary *ex ante* (w chwili jej zastrzeżenia), mający na celu ochronę dłużnika. Dzięki niemu dłużnik, zwierając umowę, wie, co do jakiej (skonkretyzowanej) kwoty zgadza się na preferencyjny dla wierzyciela reżim odpowiedzialności (w tym uniezależniony od wystąpienia przesłanki szkody). Obrazowo ujął to R. Lonchamps de Berier, stwierdzając, że wyniku zastrzeżenia kary umownej (odszkodowania umownego): „dłużnik z góry wie, co go czeka w razie niewykonania zobowiązania" (zob. Lonchamps de Berier, 1935, s. 112). Z powyższych względów wynikających z konstrukcji kary umownej wprowadzenie w art. 483 § 1 k.c. wymogu określania sumy kary *ex ante* należy kwalifikować jako rozwiązanie legislacyjne leżące niejako na przeciwległym biegunie wobec przepisów, w których ustawodawca umożliwia ustalanie wartości świadczenia jednej ze stron *ex post* (np. art. 536 k.c. — wskazanie przez strony podstaw do ustalenia ceny).

Po drugie, Sąd Najwyższy w komentowanym wyroku uznał, iż miernik wartości powinien być tak dobrany, aby ustalenie kwoty kary nie wymagało prowadzenia postępowania dowodowego. Powinien to być zatem miernik stały, znany w chwili zawarcia umowy, a wyliczenie kwoty kary dokonywane w tym momencie powinno stanowić wyłącznie czynność arytmetyczną. Jako przykład wadliwego określenia kary umownej Sąd Najwyższy wskazał odniesienie jej „do wynagrodzenia kosztorysowego, jako że nie jest możliwe ustalenie jego wysokości w dacie zawarcia umowy". Należy podzielić również to stanowisko SN, będące konsekwencją wskazanego wyżej zapatrywania. Co istotne, Sąd Najwyższy poczynił krok naprzód w zakresie precyzowania cech mierników wartości kary, dotychczas bowiem w judykatach posługiwano się nieco wieloznacznym stwierdzeniem, iż strony powinny „wskazać podstawy naliczenia kary w sposób pozwalający uznać jej ustalenie za dokonane i zamknięte" (wyrok SN z 28.06.2017 r., IV CSK 525/16, niepubl., wyrok SN z 2.06.2016 r., I CSK 506/15, niepubl., wyrok SA w Białymstoku z 21.09.2017 r., I ACa 40/17, niepubl.).

Podkreślenia wymaga również trafne stanowisko SN, iż w razie niespełnienia wspomnianych dwóch kryteriów ustalenia kary „w określonej sumie" jej zastrzeżenie należy uznać za nieważne (art. 58 § 3 k.c.), jak i sprzeczne z art. 483 § 1 k.c.. Wspomniany przepis w zakresie przesłanek określenia wysokości kary ma charakter imperatywny, a zatem jego naruszenie prowadzi do zastosowania takiej właśnie sankcji[1].

Dopuszczalność zastrzeżenia kary umownej wyłącznie w pieniądzu

Przechodząc do drugiego zagadnienia prawnego, Sąd Najwyższy w glosowanym wyroku wyraził trafny pogląd, iż kara umowna może być wyrażona wyłącznie w pieniądzu[2] i nie stanowi kary umownej zobowiązanie inne niż pieniężne, nawet jeżeli miałoby zostać spełnione przez dłużnika w razie niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania. Zapatrywanie to nie zostało przez SN szerzej uzasadnione, niemniej przemawia za nim kilka istotnych argumentów.

Przede wszystkim wykładnia językowa art. 483 § 1 k.c., który stanowi o zastrzeżeniu kary umownej „w określonej sumie" i jej „zapłacie"[3], wskazuje, iż zamiarem ustawodawcy było ograniczenie kary do świadczenia pieniężnego. To rozwiązanie legislacyjne w naszym systemie prawnym różni się wyraźnie na przykład od regulacji niemieckich (§ 342 k.c.n.)[4], francuskich (art. 1226 k.c.f.)[5] oraz szwajcarskich (art. 160 ust. 1 szwajcarskiego prawa obligacyjnego)[6], które w swojej treści nie ograniczają kary umownej do postaci pieniężnej. Ponadto wykładnia historyczna potwierdza wynik wykładni językowej. Wypada zauważyć, iż w art. 82 k.z. stanowił, iż odszkodowanie umowne może polegać na zapłacie „określonej sumy pieniężnej" lub spełnieniu „innego świadczenia". W doktrynie przedwojennej dominował w związku z tym pogląd o dopuszczalności zastrzegania odszkodowań umownych niepieniężnych (zob. Longchamps de Berier, 1948, s. 194; Domański, 1936, s. 387; J. Namitkiewicz, 1949, s. 122). Art. 483 § 1 k.c. nawiązujący do regulacji kodeksu zobowiązań nie zawiera już sformułowania o karze umownej w postaci innego (niepieniężnego) świadczenia. Uzasadnia to wniosek, iż w kodeksie cywilnym ustawodawca ograniczył zakres swobody kształtowania kary umownej jedynie do świadczenia pieniężnego wyrażonego w pieniądzu polskim lub obcym (art. 358 § 1 k.c.). Postanowienia zastrzegające *ex ante* — jako sankcję za niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania — spełnienie na rzecz wierzyciela świadczenia niepieniężnego powinny być poddawane wykładni (art. 65 k.c.), niemniej mogą być uznane za zmierzające do obejścia bezwzględnie obowiązujących przepisów o karze umownej (art. 483 § 1 k.c. i art. 484 § 2 k.c.), a w konsekwencji nieważne (podobnie: Jastrzębski, 2006, s. 109). Przy okazji należy zwrócić uwagę na problemem dostrzegalny w ustawodawstwach, które wyraźnie dopuszczają niepieniężne kary umowne. Dotyczy on miarkowania tego rodzaju kar. W sytuacjach, w których przedmiot kary jest niepodzielny (np. przepadek na rzecz wierzyciela niepodzielnego prawa przysługującego dłużnikowi), sąd, dokonując miarkowania, konfrontowany jest z regułą „wszystko albo nic", co sprowadza się do miarkowania „do zera" lub niemiarkowania w ogóle. Kompetencja sądu także w tych usta-

wodawstwach ograniczona jest do ingerencji w wysokość kary pieniężnej, nie obejmuje natomiast nakazania dłużnikowi spełnienia innego świadczenia (*aliud*) w miejsce zastrzeżonej kary niepieniężnej (zob. Rieble, 2015, s. 484).

Podsumowanie

Zaprezentowany w komentowanym wyroku pogląd Sądu Najwyższego określający szczegółowe kryteria oceny ważności kar umownych, których wysokość została wyrażona za pomocą mierników wartości innych niż oznaczona suma (art. 483 § 1 k.c.), zasługuje na aprobatę. Przedstawiona w glosie argumentacja oparta na przyjętej w polskim systemie prawnym konstrukcji kary umownej oraz jej funkcjach dodatkowo wzmacnia to zapatrywanie. Co istotne, Sąd Najwyższy poczynił krok naprzód w zakresie precyzowania wspomnianych kryteriów oceny ważności kary umownych, określanych dotychczas w orzecznictwie przez sformułowania nieco wieloznaczne. Pozytywnie wpłynie to na praktykę tak w zakresie zastrzegania tego rodzaju kar umownych, jak i rozstrzygania sporów odnoszących się do istniejących już klauzul.

Przypisy/Notes

[1] Krytycznie oceniam myśl wyrażoną przez SN (raczej *obiter dicum*) w uzasadnieniu wyroku z 8.02.2007 r., I CSK 420/06, iż „przyjęcie konstrukcji prawnej zakładającej ustalanie w przyszłości podstawy naliczania kary umownej nie byłoby zgodne z art. 483 § 1 k.c. i stanowiłoby inną czynność prawną".

[2] Pogląd ten dominuje w doktrynie. zob. np.: Dąbrowa (1981, s. 827); Szwaja (1967, s. 70); Jastrzębski (2006, s. 107; tenże, 2014); Popiołek (2018); Zagrobelny (2017). Zapatrywanie w części odmienne prezentują: Wiśniewski (2017); W. Borysiak (2017).

[3] Trafnie zauważył Szwaja (1967, s. 67), że ustawodawca w kodeksie cywilnym używa terminu „zapłata" w znaczeniu węższym, oznaczającym tylko jeden ze sposobów spełniania świadczenia, tj. zapłatę sumy pieniężnej.

[4] Wprawdzie § 339 zd. 1 k.c.n. określa świadczenie kary umownej jako „zapłatę sumy pieniężnej" (*Zahlung einer Geldsumme*), jednak zarazem § 342 wyraźnie dopuszcza uzgodnienie jako kary także „innego świadczenia niż suma pieniężna" (*andere Leistung*). Wówczas do niepieniężnej kary stosuje się również przepisy o miarkowaniu (§ 343 k.c.n.). Szerzej zob.: Rieble (2015, s. 482–484); Steltmann (2000, s. 90–91); Lindacher (1972, s. 198-199.

[5] Art. 1226 stanowi, iż w zastrzeżeniu kary umownej dłużnik zobowiązuje się do „świadczenia czegoś" na wypadek niewykonania zobowiązania (*s'engage a quelque chose en cas d'inexécution*). Doktryna francuska akceptuje możliwość zastrzeżenia niepieniężnych kar umownych. Zob. np. Terré i in. (2018, s. 668).

[6] Dopuszczalność zastrzeżenia kary umownej (*Konventionalstrafe*), także w postaci niepieniężnej, jest przedmiotem sporów w doktrynie szwajcarskiej. Zob. szerzej: Ehratt (2011, s. 879–880).

Bibliografia/References

Borysiak, W. (2017). Komentarz do art. 483, nb 58. W: K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. II, Warszawa: C.H. Beck.

Dąbrowa, J. (1981). W: W. Czachórski, Z. Radwański (red.), *System Prawa Cywilnego, Zobowiązania — część ogólna*, *t. III, cz. 1*, 827, Warszawa–Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Domański, L. (1936). *Instytucje kodeksu zobowiązań, Część ogólna*, 387. Warszawa.

Ehratt, F. R. (2011). W: H. Honsell, N. P. Vogt, W. Wiegand (red.) *Basler Kommentar. Obligationenrecht I, 8790880*. Basel: Helbing Lichtenhahn Verlag.

Jastrzębski, J. (2006). *Kara umowna*, 107. Warszawa: Wolters Kluwer.

Jastrzębski, J. (2014). Nietypowe kary umowne. *Przegląd Prawa Handlowego*, (7), 18.

Lackoroński, B. (2018). Określenie sumy w zastrzeżeniu kary umownej, *Monitor Prawniczy*, *23*, 1273 i n.

Lindacher, F. (1972). *Phänomenologie der Vertragsstrafe*, 198–199. Frankfurt am Mein: Athenäum Verlag.

Lonchamps de Berier, R. (1935). *Uzasadnienie projektu kodeksu zobowiązań*, t. I, 112. Warszawa: Wydawnictwo Urzędowe Komisji Kodyfikacyjnej.

Longchamps de Berier, R. (1948), *Zobowiązania*, wyd. 3, 194. Poznań.

Namitkiewicz, J. (1949). *Kodeks zobowiązań. Komentarz dla praktyki*. *t. I, Część ogólna*, 122. Łódź.

Popiołek, W. (2018). Komentarz do art. 483, nb 8. W: K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, *t. I*. Warszawa: C.H. Beck.

Rieble, V. (2015). W: *Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch mit Einführungsgesetzen und Nebengesetzen*, *Bd. 2* (§§ 328–345), 482–484. Berlin: Sellier/de Gruyter. https://doi.org/10.1515/juru-2019-0092

Steltmann, I. (2000). *Die Vertragsstrafe in einem europäischen Privatrecht: Möglichkeiten einer Rechtsvereinheitlichung auf der Basis eines Rechtsvergleichs der Rechtsordnungen Deutschlands, Frankreichs, Englands und Schwedens*, 90–91. Berlin: Duncker & Humblot. https://doi.org/10.3790/978-3-428-50001-7

Szwaja, J. (1967). *Kara umowna według kodeksu cywilnego*, 70. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.

Terré, F., Simler, P., Lequette, Y., Chénedé, F. (2018). *Droit civil. Les obligations*, 668. Paris: Dalloz.

Wiśniewski, T. (2017). Komentarz do art. 483, nb 2. W: J. Gudowski (red). *Kodeks cywilny. Komentarz. T. III. Zobowiązania. Część ogólna*. Warszawa: Wolters Kluwer.

Zagrobelny, K. (2017). Komentarz do art. 483, nb 8. W: E. Gniewek, P. Machnikowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*. Warszawa: C.H. Beck.

Dr hab. Przemysław Drapała

Profesor Akademii Leona Koźmińskiego w Warszawie, kierownik Katedry Prawa Cywilnego ALK.

Dr hab. Przemysław Drapała

Associate Professor, Head of Civil Law Department at Leon Koźmiński Academy in Warsaw.